

Mikulášek, Alexej

Milan Kundera a "světová literatura" v literárních příručkách pro střední školy

Slavica litteraria. 2024, vol. 27, iss. 2, pp. 59-80

ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2024-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82149>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 16. 06. 2025

Version: 20250610

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Milan Kundera a „světová literatura“ v literárních příručkách pro střední školy

Alexej Mikulášek (Nitra)

Abstrakt:

Naše studie se tematicky pohybuje na pomezí didaktiky tzv. české a světové literatury (výlučně v prostředí střední školy) a literární vědy zaměřené na recepci a literární komunikaci. Sleduje tři vzájemně provázaná témata a cíle. Tím prvním je rámcové seznámení s povědomím studentů vybrané střední školy v Praze o pojmu „světová literatura“, a to na základě ankety provedené v červnu roku 2024 mezi cca 400 jejími studenty. Tím druhým cílem je prezentace některých pojetí „světové literatury“ ve vybraných učebnicích a příručkách literatury pro střední školy od devadesátých let do současnosti. A konečně třetím cílem je ukázat, jak bylo a je interpretováno dílo, popř. osobnost, spisovatele Milana Kundery, jak je prezentována jeho „světovost“ ve vybraných učebnicích a příručkách (čítankách, pracovních sešitech, slovnících apod.).

Klíčová slova:

Milan Kundera; světová literatura; česká literatura; střední škola; anketní výzkum; literární učebnice a příručky

Milan Kundera and “World Literature” in Secondary School Literature Textbooks

Abstract:

This study examines the didactics of so-called “Czech and world literature” in the context of secondary education, as well as literary studies focused on reception and literary communication. It explores three interrelated themes and objectives. First, it provides an overview of the awareness of students at a selected secondary school in Prague regarding the concept of “world literature”, based on a survey conducted in June 2024 among approximately 400 students. Second, it presents various interpretations of “world literature” found in selected literature textbooks and manuals for secondary schools from the 1990s to the present. Finally, it analyzes how Milan Kundera’s work and

literary persona have been interpreted, as well as how his “world status” is portrayed in selected textbooks and teaching materials, including anthologies, workbooks, and dictionaries.

Key words:

Milan Kundera; “world literature”; “Czech literature”; secondary education; survey research; literary textbooks

Úvod

Základem práce literárního historika, teoretika, kritika či recenzenta, ale i odborného pracovníka literárního muzea či archivu, dokonce i literárního žurnalisty, v neposlední řadě však vysokoškolsky vzdělaného pedagoga jako zkušeného „průvodce po světě literatury“ je obecně akceptovatelná, verifikovatelná, pragmaticky využitelná, vyučované látce uzpůsobená a srozumitelná terminologie. Užití bazálních pojmů jako „regionální“, „česká“, „evropská“ nebo „světová“ literatura jistě může být také intuitivní, ovšem postrádá seriózní výukový i badatelský rámec.

Tak například recepci „české literatury“ ovlivňuje to, jak a co z ní odborně vzdělaný pedagog vybere a zprostředkuje. Do „české literatury“ tak může včlenit jen díla psaná spisovatelem částečně či plně integrovanými v české kultuře a většinou českého původu jazykem českým, popř. staroslověnským, latinským či německým, ale „duchem“ česká, popř. „sloužící“ českému národu jako součást jeho historické, latentní nebo aktuálně pocíťované paměti, kulturní identity. Můžeme se setkat i s užším národním pojetím: *„Národní literatura je literatura psaná národním jazykem. Pod pojmem česká národní literatura chápeme literární díla napsaná v českém jazyce. Součástí národní literatury je také tvorba autorů, kteří píšou česky, ačkoli žijí v zahraničí (např. spisovatel českého původu Milan Kundera, který dnes píše své romány francouzsky a literární eseje česky). K národní literatuře patří i díla autora-cizince píšícího česky.“*¹

Jak plyne už z nedůsledné aplikace tohoto užšího pojetí v učebnicích stejné řady, nabízí se otázka, zda tato hlediska jako celek pragmaticky nerozšíříme o díla psaná jiným než českým jazykem, zpravidla do češtiny překládaná, dokonce s puncem „evropskosti“ či „světovosti“; jde o díla vyrůstající z českých kulturně historických

1 BLÁHOVÁ, Renata a kol.: *Literatura pro 1. ročník středních škol. Zkrácená verze*. Brno: Didaktis, 2011, s. 7. Učebnice byla schválena MŠMT k zařazení do seznamu učebnic středních škol pro vzdělávací obor český jazyk a literatura s dobou platnosti šest let (v r. 2012). Toto hledisko je sice jasně definované, autoři se jím však neřídí, o čemž svědčí fakt, že v *Literatuře pro 3. ročník středních škol*, v kapitole Česká literatura mezi válkami.

reálií, tyto jevy přímo či nepřímo tematizující a zprostředkovaně tak vrhající nové světlo na „českou literaturu“ v jiných vymezeních². Tedy zda budeme za součást české literatury (i předmětu bádání obsahového vymezení didaktiky české literatury, nejen bohemistiky a centrálně evropských studií) chápat např. čtenářsky i jinak atraktivní, s „českým světem“ tematicky i motivicky (i jinak) těsně asociovanou pražskou německou literaturu, nebo její část, především dílo Franze Kafky, Maxe Broda, rovněž Egona Erwina Kische, Franze Werfla, Gustava Meyrinka apod. Nebo německy psanou (pochopitelně i česky) tvorbu Siegfrieda Kappera apod., nebo zda budou díla dotyčných (jen) součástí nějak vymezené „německé“ či „světové literatury“ (vnímané dominantně jako „zahraniční“ či „vnější“).

Tzv. dvojdomost či trojdomost spisovatele by neměly být ignorovány, avšak situace je složitější; nejde o čistě teoretický problém. Studenti³ připravující se k maturitní zkoušce z českého jazyka a literatury předkládají seznam četby čítající dvacet děl s povinným (či doporučeným) počtem titulů z „české a světové literatury do konce 18. století“ (minimálně dva tituly), „české a světové literatury 19. století“ (minimálně tři tituly), ale i „české literatury dvacátého a jedenadvacátého století“ (minimálně pět titulů) a „světové literatury dvacátého a jedenadvacátého století“ (minimálně 4 tituly) – podle školního seznamu četby, nejednou s využitím středoškolského kánonu oné intuitivně chápané české a světové literatury (pracují s ním centrálně připravované a hodnocené didaktické testy).⁴

Co s „českými“ spisovateli, kteří jsou současně „světovými“? Co se spisovateli současně „českými“ („moravskými“), „německými“, „rakouskými“, „židovskými“ i „světovými“ („evropskými“)? Tuto otázku by měla řešit minimálně každá předmětová (oborová) komise a své řešení zdůvodnit. My se však v této studii zaměříme nikoli na pojem „česká literatura“, „česká národní literatura“, také „literatura českého kulturního prostoru“, ale na pojem „literatura světová“, traktovaný jako českou literaturu předcházející, s českou literaturou souběžná, zpravidla vnější a zcela autonomní vývojová řada. Takovéto pojetí „dvou literatur“, tedy „české“ (případně

- 2 Třeba geografických. „Univerzální příručka pro maturanty“ uvádí, že „*do starší české literatury [trvá až do počátku národního obrození – pozn. A. M.] zahrnujeme písemné památky psané staroslověninou, latinou, staročeštinou, popř. němčinou – rozhodující je, že vznikly na našem území*“. Srov. NOVOTNÝ, Vladimír – STEJSKALOVÁ, Anna: *Český jazyk: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách*. Praha: Orfeus, 1992, s. 14.
- 3 V kontextu střední školy se sice má užívat výraz „žák“, nikoli student, ale vzhledem k tomu, že „žáci“ na škole studují, pokládáme za přesnější pojem „středoškolský student“ (nikoli „středoškolský žák“). Z tohoto důvodu v daném kontextu nadále (jistě poněkud konzervativně) užíváme lexém „student“.
- 4 Srov. *Katalog požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky platný od školního roku 2017/2018*. Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání. In: <https://maturita.cermat.cz/files/files/katalog-pozadavku/katalog-pozadavku-2018-CJL.pdf> [6. 2. 2025]

„české národní“ a „světové“ literatury) se projevovalo a částečně dosud projevuje rovněž v explikaci díla Milana Kundery⁵, spisovatele jistě minimálně „dvojdomeho“.

Kvantita vydaných učebnic (od roku 1989), čítanek i nepřehledné množství dalších příruček (tzv. obsahů, vypracovaných „maturitních otázek“, pracovních textů etc.) evidentně přesahuje prostorové možnosti této studie. Přinášíme jen (nikoli namátkový) výběr z nich.⁶ Přitom možný klíč k převažujícímu výběru „děl národní a světové literatury“ byl formulován jasně a zřetelně již v úvodu k *Přehledným dějinám literatury* 1, jenž nese vrocení „v listopadu 1967“. Ze „světové literatury“ jsou vybráni autoři, „kteří se podstatně podíleli na vývojovém procesu“ a výběr děl zohledňuje také to, „které hodnoty představovaly podnětné impulzy pro národní literaturu nebo jsou živé v čtenářském povědomí“.⁷

Pojem „světová literatura“ v učebnicích literatury pro střední školy po roce 1989 až do současnosti

Explicitní definice pojmu „světová literatura“ (a nejednou i pojmu „česká literatura“) ve většině učebnic, čítanek a literárních příruček absentuje. V některých starších učebnicích a čítankách české literatury absentuje pojem „světová literatura“, potažmo explicitní lexikální pojmenování „světová literatura“, což evokuje dojem, jako by tzv. česká literatura nemohla být součástí tzv. literatury světové už proto, že je „domácí“ a „malá“ a že vytvářela/vytváří do jisté míry relativně stejnorodý autonomní svět „kulturně-politických událostí“, „směrů a skupin“, „životopisů“ a „děl“⁸ (nejednou dle schématu: narodil se, studoval, byl ovlivněn, patřil k..., napsal, zemřel; dílo je epické, žánr román, vypravěč je..., děj autor zasadil..., postavy jsou ..., prostředí vykreslil..., chtěl poukázat na...).

Marie Sochrová v učebnici *Literatura v kostce pro střední školy*⁹ jako jedna z mála v textu své učebnice definuje užívaný pojem „světová literatura“ v pododdíle

5 Některé závěry předkládané studie byly předneseny na mezinárodní konferenci *Milan Kundera a světová literatura* konané v Českém centru v Bratislavě 8. října minulého roku; o více než jednu třetinu zkrácený text této studie (chybí mj. výsledky ankety mezi středoškoláky) byl nabídnut ke zveřejnění v monotematickém čísle časopisu *Stredoeurópské pohľady* (2025, r. 7, č. 1); původní nezkrácený text studie publikujeme se souhlasem redakce nitranského časopisu.

6 Mnohé další, a necitované výukové texty jsou v držení autora této studie.

7 BALAJKA, Bohuš a kol.: *Přehledné dějiny literatury* 1. Praha: SPN, 1970, s. 12.

8 Hrozí nebezpečí unifikace, které s jistou nadsázkou popsal D. Damrosch: „If we read a foreign text in ignorance of its author's assumptions and values, we risk reducing it to a pallid version of some literary form we already know, as though Homer had really wanted to write novels but couldn't quite handle character development, or as though Japanese haiku are would-be sonnets that run out of steam after seventeen syllables.“ Srov. DAMROSCH, David: *How to Read World Literature*. Chichester: Blackwell Publishing, 2009, s. 1.

9 Srov. SOCHROVÁ, Marie: *Literatura v kostce pro střední školy*. Praha: Nakladatelství Fragment, 2009.

nazvaném Vnitřní členění umělecké literatury, přičemž tímto kritériem je „[p]odle vztahu k určitému společenství“. „Světová literatura“ tak představuje „umělecky nejhodnotnější díla národních literatur“¹⁰. „Národní literaturu“ tvoří „díla jednoho národního společenství“, přičemž kritériem zařazení autora a díla „není jazyk, kterým jsou psána, ale příslušnost autora k určitému národu“ (identita, delegovaná identita?). „Regionální literaturu“ M. Sochrové tvoří „díla autorů pocházejících z určité oblasti, regionu, nebo tam působících“.¹¹ Explicitně za české osobnosti „světového významu“ autorka pokládá Jana Amose Komenského, Karla Čapka, Vladimíra Holana, Bohumila Hrabala a Milana Kunderu. Toto hledisko je i přes otevřené otázky zárodečně didakticky pragmatické, operativní.¹²

V této učebnici se slovní výraz „světový“ objeví 97krát, ale často v souvislostech „mimoliterárních“, např. s lexémem „válka“ (kupř. první a druhá světová válka). Literární význam nalezneme až v souvislosti s literárně uměleckými „vývojovými tendencemi“, přičemž je užíván v souladu s citovanou definicí: jde o nejlepší díla dané doby, uměleckého směru, určitého žánru. Tak J. A. Komenský se pokládá za „osobnost světového významu“,¹³ Molière je představen jako „klasik světové komedie“, přečteme si, že Mozartova opera *Don Giovanni* měla „světovou premiéru“ v Praze roku 1787,¹⁴ dále je spojován s nejvyššími metami: májovci se snažili „povznést českou literaturu na světovou úroveň“¹⁵ a spojit „světovost s českostí“, Karel Hynek Mácha spojil

10 I toto vcelku převažující hledisko nevyklučuje paradoxy, jak na ně upozornil ve své studii D. Pan v souvislosti s genezí a recepcí prací Jamese Joyce: „Joyce's work is an example of the way in which the development of a national tradition can exclude important works (such as his) that do not conform to the attitudes dominant at a certain point in that tradition. In this situation, Paris provided a haven for Joyce in which his work could be disseminated outside the restrictions of the Irish context“ (srov. PAN, David: *The end of world literature?* World Literature Studies 15, 2023, č. 3, s. 77). V české literatuře 20. století platí, že „světoznámá díla“ Jaroslava Haška (*Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*) a Bohumila Hrabala přímo vyrůstají, souhlasně či polemicky, z české literární tradice, jakkoliv se na ni zdaleka neomezují, což zcela neplatí o díle Karla Čapka (*RUR*) i Milana Kundery, zvláště o jeho francouzsky psaných románech a esejích. Jak uvádí T. Kubíček, právě tyto čtyři spisovatelé byli rovněž nejpřekládanějšími autory let 1989–2020, patřícími do „světové encyklopedie světových čtenářů“, přičemž „Haškův román *Osudy dobrého vojáka Švejka* patří k nejpřekládanějším dílům světové literatury vůbec.“ Srov. KUBÍČEK, Tomáš (ed.): *Česká literatura v překladu: 1989–2020*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2022, s. 59. Zajímavé je, že ještě v devadesátých letech byla *Reportáž psaná na oprátce* Julia Fučíka právem hodnocena jako „[s]větovětoznámá“. Srov. HOZNAUER Miloš: *Maturita z češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1995, s. 53.

11 SOCHROVÁ, M.: Op. cit., 2009, s. 6.

12 Např. formou skupinové práce či pomocí motivačního brainstormingu pro posouzení toho, čím ta či ona osobnost české literatury „přerůstá“ region (jazyk, kulturu, prostor) svého zrodu a vstupuje do nadnárodních souvislostí a vztahů.

13 Ibidem, s. 40.

14 Ibidem, s. 55.

15 Ibidem, s. 68.

„světovost s češtvím“,¹⁶ také tzv. lumírovci usilují „o světovou úroveň české literatury“,¹⁷ Jaroslav Vrchlický překládal „z 18 světových literatur“,¹⁸ přičemž zde adjektivum „světových“ je také významově asociováno s výrazem „zahraničních“. František Xaver Šalda v esejích *Duše a dílo* podává „medailony českých a světových autorů“,¹⁹ Vladimír Holan je představen jako „originální básník světového významu“,²⁰ Karel Čapek coby „filozofický typ spisovatele světové úrovně“. Vladislav Vančura se inspiroval postupy „světového románu 18. století“,²² připomínají se „další významní světoví autoři 2. pol. 20. století“,²³ přičemž i Bohumil Hrabal je „prozaik světové úrovně“,²⁴ dvakrát je též připomenut název literárního časopisu Světová literatura. Vzhledem ke zkratkovitému, tezovitému pojetí učebnice, kde má být vše „v kostce“, aby vznikla co nejjednodušší, schematicky koncipovaná příručka, také vzhledem k tomu, že učebnice patrně vznikla mj. z poznámek (k výkladu a patrně i diktování literární látky „do sešitu“) zkušené gymnaziální učitelky českého jazyka a literatury, lze tento výkladový styl, sám o sobě však vedoucí k mechanickému memorování faktů a tezí, tolerovat.

Ve všech dalších sledovaných učebnicích, čítankách, pracovních sešitech etc. nenajdeme pojmy „regionální“ („česká“) ani „světová literatura“ definovány, pojmy mají spíše intuitivní obsah a rozsah, což samozřejmě částečně platí i pro učebnici M. Sochrové. *Světová literatura* se v nich jeví jako soubor děl (nějaké) obecné významnosti, „světovosti“, také jako např. uměleckými a filozofickými směry nadnárodní provenience podmíněný nadnárodní (nadčeský) proces, nejednou iniciovaný literaturou „světového jazyka“.

Většina učebnic a příruček pracuje se dvěma „vývojovými autonomními řadami“,²⁵ a to s tzv. literaturou českou a s tzv. literaturou světovou. Jako pars pro toto připomeňme oblíbenou příručku Pavla Dolejšího (nar. 1956) *Maturujeme z českého*

16 Ibidem, s. 69.

17 Ibidem, s. 71.

18 Ibidem, s. 73.

19 Ibidem, s. 85.

20 Ibidem, s. 103.

21 Ibidem, s. 120.

22 Ibidem, s. 122.

23 Ibidem, s. 139.

24 Ibidem, s. 154.

25 Jednou z výjimek této dichotomie je heslo *Z dějin světové kinematografie* v „příručce pro studenty a pedagogy k maturitě i k přijímacím zkouškám na vysokou školu“ nazvané *Maturita z češtiny* (HOZNAUER, Miloš: Op. cit., 1995, s. 80–83). Čteme v něm věty o primátech „československé kinematografie“ v oblasti loutkového filmu i se spojováním „živých herců s kresleným pozadím a dekoracemi“ Karla Zemana (Ibidem, s. 82), rovněž o československém filmovém zázraku „v 60. letech“ (Ibidem, s. 83) spojovaném se jmény režisérů J. Jirěše, V. Chytilové, J. Němce, E. Schorma, M. Formana, P. Juráčka, J. Menzela, I. Passera, Š. Uhra, J. Jakubiska a J. Herze.

jazyka s podtitulem Třicet maturitních otázek z literatury.²⁶ Didakticky zestručněné výklady např. o romantismu, kritickém realismu a dramatu v „české a světové literatuře“ 19. století zcela ignorují bazální propojení obou „vývojových řad“ (tento pojem samozřejmě není použit).²⁷

Pojem představuje víceméně a svého druhu blýskavou reklamní značku „kvality“, zvukovou ikonu až frázovitě, v souladu s žurnalistickým užitím, opakovanou.²⁸

Jistou výjimkou je učebnice *Literatura 4*,²⁹ tedy pro 4. ročník středních škol, která sice rovněž tzv. světovou literaturu nedefinuje, intuitivně předpokládá, že jde o cosi jako soubor něčím významnějších zahraničních (tedy nečeských) děl reagujících na „atmosféru doby“ (takto je také nazvána úvodní kapitola učebnice, tj. Atmosféra doby,³⁰ ovšem faktické ztotožňování pojmů „světová literatura“ a „zahraniční literatura“ vytváří pojetí, podle něhož je „světovou literaturou“ např. i literatura slovenská,³¹ jak poezie, tak i próza. V kapitole 2.8. se objeví tzv. jmenovačka začínající Lacem Novomeským, ale též jsou uvedeni Ján Kostra, Pavol Horov, Andrej Plávka, Štefan Žáry, Vojtech Mihálik, a tato končí Miroslavem Váľkem, jemuž je věnován celý odstavec

26 Máme k dispozici 7. vydání z roku 2005.

27 To platí i pro další publikace humpoleckého nakladatelství, srov. *Obsahy z děl české literatury* (editované od r. 1999–2007) a *Obsahy z děl světové literatury* (editované od roku 2000–2008) Libuše Ulrichové, dále např. pro Dolejšího *Školní slovník českých spisovatelů* (naposledy v r. 2005), *Školní slovník světových spisovatelů* (naposledy v r. 2007) a řadu dalších. Opakujeme, že knižních publikací tohoto typu je nespočet, soustavněji podchycených snad jen Národní knihovnou v Praze (s nárokem na povinný autorský výtisk).

28 Úsilí o „světovost“ se tak jednou stává snahou o vysokou uměleckou hodnotu, podruhé jde o „přizpůsobení“ umělce tendencím vnímaným jako nějak progresivní, aktuální, „hvězdné“ (v 19. století např. Josefa Václava Sládka). A neplatí to zdaleka jen pro literární výchovu a vzdělávání nebo pro literární žurnalistiku. Jak uvádí M. Juvan, souvisí tato frázovitost také s literární reklamou nebo či globalizovaným trhem, kdy „[m]ezinárodně neznámý autor je [...] zabalen do poklony světové hvězdě (např. autor A jako ‚slovinský Kundera‘), zařazen do konjunkturálního stylu či žánru (dílo B jako příspěvek k ‚postjugoslávské literatuře‘, dílo C jako slovinský příklad ‚severské kriminálky‘) nebo zasazen do kontextu žhavého mediálního tématu (dílo D jako ‚svědectví o balkánských válkách‘)“ (JUVAN, Marko: *Jak přemýšlet o světové literatuře z jejího okraje? Nový pohled*. Přel. M. Zelenka. Stredoeurópske pohľady 5, 2023, č. 2, s. 71).

29 MARTÍNKOVÁ, Věra a kol.: *Literatura 4*. Praha: Trizonia, 1994.

30 Ibidem, s. 6.

31 Slovenská literatura, nehledě na maďarskou a polskou, pochopitelně má řadu osobností, které přesahují rámec národní literatury (jakkoliv z regionálního a národního kontextu vyrůstají a tento reflektují) v nějak vymezeném esteticko-uměleckém významu svého díla: jako pars pro toto uvedme např. básníka Milana Rúfusa, esejistu Pavla Strausse, ale také současné básníky jako Jozefa Leikerta nebo Pavla Janíka, jistě překládané do řady a rovněž „světových“ jazyků (u posledně jmenovaného srov. na www.pavoljanik.sk). Přesto si dovolíme, možná nemístně a svévolně, pochybovat, že vstoupí do nějak vymezeného užšího kánonu, užšího výběru třeba sta nejvýznamnějších evropských autorů let 1925–2025.

jako jednomu „z nejtalentovanějších básníků poválečného období“.³² V kapitole druhé nazvané *Významní představitelé světové prózy 2. pol. 20. stol.*, v subkapitole 2.7. pod názvem *Jiné evropské literatury*, najdeme Polsko, Maďarsko a Slovensko (ze slovenské literatury uvedeni František Hečko, Rudolf Jašík, Alfonz Bednár, Vladimír Mináč a Dominik Tatarka).

Další roviny pojmu a možné přístupy k němu absentují (dokonce i ty zárodečně naznačené některými anketními výroky-míněním středoškolských studentů; ty uvádíme níže), přístupy akademicky prezentované v monografiích a studiích P. Casanovy (*Světová republika literatury*), D. Damrosche (např. *What Is World Literature?*), M. Juvana (jeho „kapilární teorie“ rozvedená mj. ve stati *Jak přemýšlet o světové literatuře z jejího okraje? Nový pohled.*), F. Morettiho (např. *Conjectures on World Literature*), D. Pana (*The End of World Literature?*) a dalších a dalších, z českých a slovenských jmenujme např. D. Ďurišinu³³ (*Čo je svetová literatúra?*), Josefa Hrabáka (*Literární komparatistika*³⁴), v učebnicových seznamech použité literatury tu a tam alespoň formálně uváděného I. Pospíšila (*Světová literatura a světové literatury*), nebo zmiňme koncepci komparativních areálových studií I. Pospíšila (srov. studii *Pojem a koncepce světové literatury* z roku 1995) a M. Zelenky (*Comparative Literature and Area Studies*). Rozmanitému zastoupení autorů tzv. světové literatury z hlediska požadavků národních kurikulárních dokumentů se komparativně věnoval Martin Schacherl.³⁵

Komparatistické přístupy nejsou zohledňovány a pravděpodobně ani známy, což se na jedné straně jeví jako pochopitelné („manuál pro odmaturování“ nic takového nepotřebuje, jako klíčová se dokonce jeví už motivace k četbě a formování kompetence k četbě s porozuměním relativně „složitějšímu“ textu), na straně druhé se zakládá velmi schematický obraz jakéhosi autonomního „vývoje“ coby permanentní reakce na vnější podněty, v lepším případě pak na „velké literatury“ (do nichž se „otevírají okna“, s nimiž „se ztrácí kontakt“, s nimiž „se poměrujeme“ atp.), na školy, směry a tendence „velkých“ literatur coby „center“ uměleckého a kulturního rozvoje („malé literatury

32 MARTÍNKOVÁ, Věra a kol.: Op. cit., 1994, s. 19.

33 Právě teorie D. Ďurišiny (ze sedmdesátých až devadesátých let minulého století) o genetických meziliterárních kontaktech a typologických souvislostech, shodách a kontrastech, rovněž jeho pozdější teorie o zvláštních meziliterárních společenstvích a „biliterárnosti“ by jistě mohly představovat i pro současné české učitele a autory didaktických příruček svým jazykem i výkladově srozumitelným, pragmatickým stylem a uchopením látky vítanou, přitom stále seriózní pomůcku (samozřejmě s přihlédnutím k době vzniku).

34 Srov. HRABÁK, Josef: *Literární komparatistika*. Praha: SPN, 1976. Badatelova orientace na starší českou a evropskou literaturu je v jeho výkladu terminologie patrná, přesto právě terminologie zůstává stále inspirativní.

35 Srov. SCHACHERL, Martin: *Národní a světová literatura v obsahových standardech v Česku a na Slovensku*. O dieľati, jazyku, literatúre. Časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie 11, 2023, č. 1, s. 78–86; SCHACHERL, Martin: *Světová literatura v pedagogické praxi zemí V4*. Stredoeurópske pohľady 6, 2024, č. 1, s. 101–113.

jsou na periferii dění...“), někdy na jakousi „atmosféru doby“, na kulturně umělecké a historické prostředí (směřování) apod.

Pojem „světová literatura“ podle mínění středoškolských studentů

V červnu roku 2024 byli učitelé českého jazyka a literatury osloveni všichni právě přítomní studenti a studentky střední školy, zaměřené na právní problematiku (SOŠ Drtinova), aby anonymně a písemně odpověděli (v rozsahu a formou, které považují za funkční) na jednoduše a přímočaře položenou otázku, co si představují pod pojmem „světová literatura“. Autor studie následně obdržel odpovědi nejen elementární, několikáslovné, ale také výčty a souvislé úvahy, z nichž se vykrystalizovalo několik závěrů, jež pravděpodobně nejsou omezeny na jednu jedinou školu. Lze v nich vymezit několik skupin odpovědí, jež prozrazují heterogenní povědomí o tomto pojmu, jeho rozsahu a obsahu.

Zdůrazňeme v této souvislosti, že naše studie nepovažuje za důležité odpovědi kvantifikovat, materiálově stratifikovat ani škálovat, což by bylo důležité v případě cíleného čtenářského průzkumu orientujícího se na relativně reprezentativní vzorek např. pražských, středočeských nebo vybraných škol středních a samozřejmě gymnázií.³⁶ Z analýzy poměrně rozsáhlého rukopisného, jen výjimečně např. obtížně čitelného materiálu vyplynula různá mínění, snad i zárodky pojetí, přesněji řečeno verbalizované povědomí o obsahu a rozsahu sledovaného pojmu. Přinášíme je v neredigovaných a nekorigovaných lexikálních zkratkách, v „typických“ odpovědích,³⁷ v nichž se projevují následující náhledy.

Tím prvním je mínění-hledisko mechanicky měřitelné „známosti“: „světová literatura“ je tedy soubor děl známých po celém světě, tj. zná ji „celý svět“ (není zřejmé, zda se jedná o synekdochu či nikoli). Tomuto intuitivnímu náhledu jsou blízké odpovědi jako: „[k]dyž se zmíní název díla, tak většina světové populace si vybaví, co za dílo to je“, nebo že „[s]koro každý o minimálně jednom díle slyšel.“ Implicitně tak zahrnuje vedle toho, co je označováno za nějak vymezený vědomostní kánon

36 Takovýto výzkum by byl mimořádně potřebný minimálně z didaktického hlediska, a to jako podpůrný materiál pro učitele literatury coby nezastupitelné průvodce po světě umělecké i populární literatury, coby (spolu)tvůrce rámcových vzdělávacích plánů a školních vzdělávacích programů, tvůrců a kritických čtenářů učebnic, čítanek a dalších studijních materiálů pro individualizované potřeby svých studentů.

37 Anketní lístky (odpovědi) jsou v držení autora studie. Zde vybíráme jen několik „typických“ odpovědí, které pravopisně ani jinak neupravujeme.

(středoškolský), i celou současnou bestsellerovou produkci. Kvazi centrem takovéto literatury se stávají bestsellery a široce rozšířená a překládaná populární literatura.³⁸

Tím druhým pak je hledisko zárodečně hodnotové, jež vidí ve „světové literatuře“ veškerou (nějak) důležitou a vlivnou literaturu. Nejde v první řadě o popularnost, nýbrž o jakousi hodnotovou (estetickou, umělecko-iniciativní, poznávací?) ukotvenost a působení díla, jeho často blíže nespecifikovanou vlivnost. Je to „[l]iteratura ze všech koutů světa, která měla vliv na vývoj psaní“, představuje to „nejlepší, co literatura nabízí“, zahrnuje „díla ze všech zemí světa“, která „ovlivnila historii buď jednotlivých států a nebo Zemí jako celek“.

Mínění třetí je teritoriálně ukotvené, je prostorové a globální a vidí v ní soubor všech děl bez ohledu na hodnotu a známost. Jde tedy v zásadě o veškerou literaturu – „díla ze všech zemí“, „literaturu po celém světě“, „autorů z celého světa“. Z odpovědi přímo nevyplývá, že by součástí takovéto produkce neměla být i „literatura česká“.

Jako čtvrté můžeme pracovně vymezit hledisko vnějškové, nečeskosti, tedy mechanicky jde o literaturu (národní literatury, jednotlivá díla) zahraniční, literatury vznikající mimo „nás“. Jde o slovesnou produkci explicitně a výlučně zahraniční: „nečeskost“ je jejím klíčovým příznakem. „Pod světovou literaturu zařazujeme veškerou literaturu kromě české.“ Tento náhled je podpořen převažujícím učebnicovým výkladem dělícím literaturu na „českou“ (domácí) a „světovou“ (nejvýznamnější díla zahraniční).

Mezi dalšími náhledy najdeme zřetele jakési „delegované identity“. „Světová literatura“ je tedy „to“, čemu přisuzujeme světovost, co za „světové“ pokládáme, co takto hodnotíme. Jedná se častokrát „o subjektivní pocit“. Je to taková literatura, „které byla ve světě přidělena vysoká umělecká hodnota“, může být „přiznána jako klasická, pokud zůstává aktuální přes mnohé generace“, přičemž „není jen evropská a americká“.

Z našeho hlediska je cenné, že se výjimečně objevily i náhledy zárodečně komparatistické, kontextové: nejví se jako statický soubor děl, ale jako jakási síť mezi literaturami, „literární internet“. Např. „přijde mi super, že ačkoli jsou všude ze světa, tak jsou něčím propojená nehlédě na vzdálenost či období“. Je to „druh literatury“, která „se uchytila po celém světě“, představuje to, co „mají díla různých národů společného, podobného“. Další uvádí: „Podle mě to je souhrn knih, který jde za hranice jeho stvoření. Měly by se tam objevovat mezikulturní názory.“

Stejně zajímavé (na poměry střední školy) je i hledisko subversivní, intencionálně problematizující, s viditelnou potřebou nepřijímat mínění školních autorit a vidět i tento široce rozšířený pojem jako v něčem problematický, nepřesný: „Světová literatura jako pojem není úplně přesný. Neexistuje žádná knížka, kterou by četl afričan, evropán, asiát [sic] etc. Volím za vhodnější mluvit o kultuře (a literatuře) západního světa.“

38 Vzhledem k charakteru studentské četby, intenzivní zážitkové a zábavné četby (fantasy literatura, komiksy manga) motivované nikoli jen pragmaticky potřebami přípravy např. na maturitní zkoušku, je to vcelku pochopitelné.

Pro mě tedy západní literatura je jeden z projevů ducha západního světa, který je nějak společný pro všechny západní Volksgheisty [sic]“ Současně se (v jiném mínění) objevuje kritika středoškolského „kánonu“, tedy náhled, že „ve škole se učíme pouze sv. lit. z Evropy, Ameriky, ale vynecháváme často např. Kanadu, Čínu, Japonsko, Austrálii“.

Poslední tři jmenované názory jsou detekované v celém souboru odpovědí maximálně dvakrát nebo třikrát, jakkoliv právě ony prozrazují snahu o jistou samostatnost úsudku intelektuálně nadstandardního studenta a jeho snad zárodečné schopnosti budoucího samostatného nastolování a řešení problémů. Jinak je zřejmé, že tato sonda opravdu jen „mapuje“ aktuální povědomí o sledovaném jevu formou krátkých odpovědí, z nichž by se mnohé doplňovaly.

Milan Kundera a jeho „světovost“ v učebnicích a příručkách literární výchovy

Pojetí tzv. světovosti (spisovatele, díla, látky a tématu) si můžeme ukázat na Kunderově recepci („didaktické interpretaci“³⁹) díla a životopisných momentů (prezentovaných někdy politizující či moralizující optikou, tj. kvazi sociologicky). Je to místy dosti tristní četba, jakkoliv je třeba zdůraznit, že v průběhu 35 let výklady procházely značným vývojem, proměňovaly se, různá faktická i metodologická opomenutí, ba lapsy v posledních letech nenacházíme, nebo se objevují alespoň v podstatně menší míře než v „divokých“ devadesátých letech či v prvním decenniu nového století, kdy se Kunderovo dílo ještě neuzavřelo.

Jako pars pro toto si uvedeme několik učebnic a příruček, bez perfidního nebo skandalizujícího záměru ze strany pisatele této studie. Tak gymnaziální profesor Vladimír Prokop mj. píše: „*Spisovatel světového významu, k němuž se česká literatura hrdě hlásí, zatímco on sám dává ostentativně najevo, jak je mu dnes vzdáleno jakékoliv sentimentální připomínání původu. Máme jednoduše dalšího Evropana...*“⁴⁰ Z této úvodní formulace, svého druhu perexu k výkladu, vyplývá, že M. Kundera se cítí být „ostentativně“ nadřazen, aby se stal „plným“ Evropanem, údajně se zbavil svého omezení, tj. sentimentální vzpomínky na původ a češství. Podobné věty ani k četbě nemotivují, studentům se v těchto formulacích Kundera jeví spíše jako „nadutec“, jenž se „odrodil“. Relevantním se Prokopovi zdá být jinak kuriózní údaj, že je Kundera

39 Didaktická interpretace se po věcné stránce přibližuje tzv. explikaci textu, přirozeně spojené s pozorováním jeho jazyku a „smyslu“, se stručnou analýzou žánru, tématu, motivů, s naznačeným literárněhistorickým kontextem. Vědeckou analýzu a interpretaci přinášejí četné monografie a studie, jež by neměly být ignorovány, z nichž zde odkazujeme jen na práce Milana Blahynky, Jakuba Česky, Květoslava Chvatíka, Tomáše Kubíčka, Sylvie Richterové a mnoha, mnoha dalších.

40 PROKOP, Vladimír: *Přehled české literatury 20. století: pro výuku literatury na středních školách*. Sokolov: O.K.-Soft, 1998.

„[b]ývalý boxer, hudebník“. Tutéž formulaci nalezneme i jinde;⁴¹ metaforu „box, boxing, boxer“ však stěží poskytnou interpretační klíč k rané i pozdější tvorbě M. Kundery, snad na rozdíl od prvků hudební kompozice, v dílech opravdu přítomných.

V učební příručce *Kouzelné zrcadlo literatury* Jaroslava Blažkeho se projevují jiné tendence, které můžeme ojediněle zaznamenat i v jiných učebnicích, jakkoli se stále slábnoucí silou. Jde o kvazi moralizátorský postoj k dílu⁴² a k jakýmsi autorovým „životním selháním“ (snad opakované členství v KSČ, domnělé udání STB apod.). Tak v Blažkeho knize čteme, že „[i]nvence a virtuózně zvládnuté řemeslo učinily z Milana Kundery jednoho z uznávaných evropských romanopisců, **do opravdové velikosti mu ale schází pokora**. [zvýraznil A. M.]. Jeho tvorba totiž nemíří k vyšší etické normě.“⁴³ Umělecká, esteticky inovativní hodnota Kunderova díla se redukuje na „řemeslo“, jen „invenčně“ a „virtuózně zvládnuté“.⁴⁴ Co je ona „opravdová velikost“, co je ona „pokora“ a směřování „k vyšší etické normě“ zůstává přinejmenším nezodpovězeno; máme dojem, že jde spíše o rétorické a žurnalistické fráze, zvláště je-li v tomtéž souvětí připuštěno, že M. Kundera představuje „jednoho z uznávaných evropských romanopisců“. V podobném duchu je však nesena i „feministická“ či „queer“ kritika Kunderových „reprezentací“.⁴⁵

Jiné, spíše kvazi esteticky a filozoficky motivované, kritické výroky jsou citovány i v literární příručce bohemistů a vysokoškolských učitelů Jiřího Holého (nar. 1953)

- 41 Formulaci „bývalý boxer, hudebník“ najdeme dodnes na webu. Např. in: <https://stredoskolska.literatura.kvalitne.cz/?clanek=kundera-milan> (přístup 25. 12. 2024).
- 42 Odmitání osobitých děl tzv. národních literatur z „morálních“ („morálně-estetických“) důvodů jistě není jen český fenomén, ale má v českém prostředí svou historii a dlouhou interpretační tradici; připomeňme jen radikální odmitání Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* některými předními osobnostmi meziválečné literární kritiky a historiografie (dodnes se může jevit Švejk jako „patologická postava, která nesmí reprezentovat Čechy“).
- 43 BLAŽKE, Jaroslav: *Kouzelné zrcadlo literatury. Od železné opony k postmoderně*. Praha: Velryba, 2005, s. 192.
- 44 Podobné výhrady, jen s opačným politickým předznamenáním, adresoval Kunderovu románu i „normalizační básník“ Jaroslav Čejka v kritické úvaze nazvané *Kýč třetí generace*; v ní mj. soudil, jistě stejně upřímně jako Blažke, že *Nesnesitelná lehkost bytí* je román kýčovitý, stavěný „na úspěch u tzv. vyspělého čtenáře“, dílo „předstírající nejvyšší pohnutky a hlubší poznání skutečnosti“. Srov. ČEJKA, Jaroslav: *Kýč třetí generace*. Tvorba 20, 1988, č. 3, s. 3.
- 45 Objevují se však někdy v literárním tisku a estetickou kritiku diskreditující zevšeobecnováním, podsouváním eticky nekorektních úmyslů a také primitivním ztotožňováním hlasu (ženských) postav a autora, srov. tyto formulace: „Kunderovský cynismus se pak projevuje právě v tom, že mužský hrdina sublimuje vlastní strach a frustraci z vnější moci do erotické manipulace se ženou. [...] Mluví Milan Kundera, když hrdinka samu sebe vnímá jako stejně banální, jako je celé ženské plémě a jeho svět vulgárních a hloupě ženských podprsenek, pod něž si schovávají tajnosti. Mluví Milan Kundera, když Chantal nechává nořit do deprese kvůli tomu, že se za ní muži neohlížejí [...]“ Srov. KLÍČOVÁ, Eva: *Feministické čtení Totožnosti Milana Kundery: Smí žena stárnout? A může román?* In: <https://denikalarm.cz/2024/08/feministicke-cteni-totoznosti-milana-kundery-smi-zena-starnout-a-muze-roman/>

a Emila Lukeše (1929–2007), navazující na dobově seriózně koncipovanou učebnici.⁴⁶ Je nazvána *Čítanka české literatury 4. Od roku 1945 do současnosti* a jsou v ní přetištěny ukázky z románů *Žert*⁴⁷ a *Nesmrtelnost*, resp. kapitola nazvaná Imagologie.⁴⁸

Z našeho pohledu jsou důležité přetištěné výroky mj. bývalých disidentů Václava Havla (1936–2011) a Milana Jungmanna (1922–2012), jejich mínění o *Nesnesitelné lehkosti bytí*. Václav Havel zde mj. píše: „*Jeho panický strach ze směšnosti a patosu dobře chápu, je obzvlášť srozumitelný na pozadí mohutné lekce, kterou mu dala jeho osobní zkušenost s komunismem. Zdá se mi ale, že mu tenhle strach zabraňuje vnímat **tajemnou mnohoznačnost** lidského počinání [zvýraznil A. M.] v totalitních poměrech.*“⁴⁹

Milan Jungmann je však ještě kritičtější, když ztotožňuje Kunderovu uměleckou literaturu s populární zábavnou četbou, podobně jako Jaroslav Čejka, a soudí, že např. Kunderův román (jako *Život je jinde* a *Valčík na rozloučenou*) se „čte s potěšením, má všechny vlastnosti **dobré zábavné četby**. [zvýraznil A. M.] Kundera [...] vchází v každé další knize stále ochotněji do nastražené pasti **zdánlivé myšlenkové hloubky** a filozofuje o mělkostech s bezstarostností autora, jemuž je **nade vše čtenářský úspěch**. [zvýraznil A. M.] *Nesnesitelná lehkost bytí tuto tendenci zatím dovršuje.*“⁵⁰ Škoda, že oba přetištěné soudy⁵¹ nejsou ani komentovány, ani přímo korigovány, nebo se alespoň nevyzývá k případné diskusi o nich.

46 Jiří Holý úvodem k této učebnici píše, že „[p]ředkládaná učebnice je určena pro náročnější zájemce o literaturu, učitele a studenty středních školy“ a především „pro gymnázia“. Soudí, že „[b]ez obecného kulturního obzoru a historické paměti přestává být homo sapiens člověkem moudrým a vzdělaným. Suma dat [...] je pouhým předpokladem k něčemu podstatnějšímu: ke schopnosti vnímat literaturu, k takové životní orientaci, která se opírá o tradiční evropské kulturní a morální hodnoty. Jde o formování estetického vkusu“ (Ibidem, s. 7). Pro nás je důležité Holého připomenutí Kunderovy snahy „polemicky zdůraznit, že Čechy a Morava nenáleží k východní Evropě, ale k západní civilizaci, a zejména ke kultuře střední Evropy“ (Ibidem, s. 223–224). „Na žebříčku bestsellerů v Evropě i v Americe pronikl Milan Kundera jako první Čech románem *Nesnesitelná lehkost bytí* (francouzsky 1984, česky Toronto 1985 [...]) Kunderovy postavy nemají být figurami z masa a kostí, ale nositeli motivů, obrazů a myšlenek. Autorský vypravěč dává najevo, že je sám stvořil. Tak je tomu i v následujícím románu *Nesmrtelnost*“ (Ibidem, s. 224).

47 Srov. HOLÝ, Jiří – LUKEŠ, Emil (eds.): *Čítanka české literatury 4. Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel, 1996, s. 257–269.

48 Ibidem, s. 272–276.

49 Ibidem, s. 271, s poznámkou: „Dálkový výslech, Rozhovory s K. Hvižďalou. Purley 1986, Praha 1989.“

50 Ibidem, s. 271, s poznámkou „Kunderovské paradoxy, původně v samizdatu a ve Svědectví 1986, v knize *Cesty a rozcestí, Londýn 1988*“. K diskusi o polemice nad Kunderovou *Nesnesitelnou lehkostí bytí* srov. ČEŠKA, Jakub: *Cizinec Kundera – obraz jako metafora separace*. In: Falešná paměť literatury. Praha: Togga, 2009.

51 Připomeňme, že jsou zde přetištěny ještě analytické poznámky Václava Černého a Jana Lopatky (Ibidem, s. 270).

Ještě ve druhém a třetím decenniu vydávaná učebnice *Literatura pro 4. ročník středních škol*⁵² přináší částečně problematické dvoustránkové heslo.⁵³ Autoři se stále zaměřují na tři díla s vnějškově českou tematikou (*Směšné lásky*, *Žert* a *Nesnesitelná lehkost bytí*) a naznačují Kunderovy vazby jednak na tzv. středoevropský román, když jsou jmenováni Franz Kafka a Robert Musil a „esejistické a úvahové prvky v literárním textu“⁵⁴ jednak na osvícenský román 18. století (jmenováni jsou Denis Diderot a Laurence Stern). Bohužel za relevantní se považuje také „článek přinášející informace o západním agentu Miroslavu Dvořáčkovi“, který byl v roce 1959 „zatčen StB zřejmě na základě udání mladého studenta Milana Kundery“.⁵⁵ „Kolem celého případu existuje mnoho otazníků“, což se jeví jako vhodný úvod k sentenci, že „sám život někdy tropí krutý žert...“⁵⁶

Vraťme se k učebnicím a čítankám devadesátých let minulého století. Čítanka *Čtení bez cenzury: Část 2*. Dany Zemanové z roku 1990 přináší patrně první „polistopadový“ a „oficiální“ výběr textů, ukázky „z dramatu, poezie a písňových textů“, který uvádí informace o Milanu Kunderovi. V šesti řádcích čteme jediný životopisný údaj, tedy že byl v roce „1979 zbaven čs. státního občanství; žije trvale ve Francii“.⁵⁷ Výčet děl začíná *Monology* z roku 1957 a končí souborem „*L'Art du roman* (přednášky, 1986)“. V čítance je přetištěna báseň se seifertovským názvem *Být básníkem* ze sbírky *Monology*. Paradoxní je, že v roce 1990 vyšlo též *Čtení bez cenzury (Část 1.)*, jež obsahuje vybrané „prozaické texty“, *Část 3.* (psaná ve spoluautorství s Antonii Kreislovou, 1991) pak deklarativně přináší texty „neoficiálních autorů ze sedmdesátých a osmdesátých let“, ovšem jméno M. Kundera se ani v jednom svazku nevyskytuje, tedy světově známý prozaik je představen jen jako básník.

Ve stejném roce, tedy v roce 1990, vyšla „pro studenty 4. ročníků středních škol“ učebnice *Česká literatura po roce 1945 z ptáčích perspektiv*, asi stostránkový brožovaný výtisk literárního vědce a vysokoškolského učitele Aleše Hamana (1932–2023). Chybí zde pojem „světová literatura“,⁵⁸ natož jeho pojetí, ve jmenném rejstříku najdeme

52 Srov. ANDREE, Lukáš a kol.: *Literatura pro 4. ročník středních škol*. Brno: Didaktis, 2010. Učebnice získala tzv. schvalovací ministerskou doložku (MŠMT v Praze) v roce 2017.

53 Ibidem, s. 112–113.

54 Ibidem, s. 112.

55 Tato věta je v textu vyznačena červenou barvou. K žijícímu autorovi krajně necitlivý pasus nese název „Kundera udavačem?!“

56 Ibidem, s. 113.

57 ZEMANOVÁ, Dana (ed.): *Čtení bez cenzury: nejen pro žáky 8. a 9. tříd základních škol. Část 2*. Fortuna: Praha, 1990, s. 166.

58 Výjimečně se setkáváme s lexémem „světový“, např. v tvrzení, že české drama, s výjimkou Karla Čapka „a nyní Václava Havla nikdy také mnoho neznamenal ve srovnání s tvorbou světovou“. Srov. HAMAN, Aleš: *Česká literatura po roce 1945 z ptáčích perspektiv*. Praha: Fortuna, 1990, s. 8.

téměř výlučně jen jména českých spisovatelů.⁵⁹ Dočteme se jen, že šedesátá léta „sblížila českou literaturu s kulturním pohybem evropským“.⁶⁰ Při vší schematicnosti a přímočaré, autochtonní metodě výkladu, plně soustředěné jen na české spisovatele a domácí literární a mimoliterární souvislosti, jsou v příručce alespoň naznačeny „mezijazykové“ vztahy. Najdeme v ní výňatek z románu *Žert*⁶¹ s výkladem etymologie lexému „žert“ jako svého druhu interpretačním klíčem. Podle Hamana slovo „pochází ze středohornoněmeckého slovesa“, tj. „*sernten*“, když původní význam byl „*klamati, šáliti*“;⁶² teprve později „*byl výraz žert mylnou etymologií spojen se slovem Scherz. Žert dějin je tedy vlastně historickým klamem a k jeho rozpoznání dochází v okamžiku zklamání, tj. odhalení klamu*“⁶³. V *Nesnesitelné lehkosti bytí* se próza Kunderova blíží typu „románu – eseje, jehož průkopníkem byl rakouský spisovatel Robert Musil“.⁶⁴

Ve výše citované učebnici Věry Martínkové (nar. 1948), mj. dlouholeté učitelky a majitelky dobřichovického nakladatelství ALFA-OMEGA, v kapitole 3B.2. „*Významní představitelé samizdatové a exilové prózy 70. a 80. let*“ je jako první uveden Milan Kundera.⁶⁵ V podkapitole „3B.2.1.“ (sic, učebnice se vyznačuje až extrémní mírou systematizace látky) je veden jako „*prozaik, dramatik a básník*“. Je zde uvedeno, že námětem jeho *Žertu* „*byl život vysokoškoláků v době stalinismu, i s jejich fanatickými komunisty a udavači*“.⁶⁶ Mj. zde také uvádí, že „*[o]d 60. let je M. Kundera považován za jednoho z nejzajímavějších evropských romanopisců. Získal mnohá mezinárodní ocenění a zařadil se svou tvorbou do kontextu světové literatury*“.⁶⁷

Jestliže v příručce Miloše Hoznauera (nar. 1929) nazvané lákavě *Dobrodružství s literaturou*, jež přináší „*Vybrané texty k výuce literatury a na literární semináře*“,⁶⁸ nenajdeme sebemenší zmínku o Kunderově tvorbě a vůbec „světové literatuře“,

59 Výjimku tvoří jen čtyři francouzští spisovatelé, a to G. Apollinaire (HAMAN, Aleš: Op. cit., 1990, s. 33), J. Prévert (Ibidem, s. 21), J. A. Rimbaud (Ibidem, s. 33), R. Rolland (Ibidem, s. 50) – a moravský rodák Robert Musil (Ibidem, s. 75).

60 Ibidem, s. 97.

61 Ibidem, s. 73–74.

62 Ibidem, s. 74.

63 Ibidem. Dodejme, že lexém najdeme v řadě slovanských jazyků. V podobě „жарт“ v ruském jazyce (ovšem spíše jako dialektismus ve významu „vtip“, „žert“, „humor“), taktéž ve slovenštině („žart“) a v ukrajinštině („жарт“), výraz „žart“ v polštině označuje žánr blízký anekdotě (resp. facetii) atp.; předpokládá se německý původ.

64 Ibidem.

65 MARTÍNKOVÁ, Věra a kol.: *Literatura 4*. Praha: Trizonia, 1994, s. 157–158.

66 Ibidem, s. 157.

67 Ibidem, s. 158.

68 Srov. HOZNAUER, Miloš: *Dobrodružství s literaturou*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.

potom Jaromír Horáček ve *Školní četbě na dlani*⁶⁹ prezentuje velmi stručné „obsahy“ z děl českých a slovenských spisovatelů, obojí bez kontextu nějak vnímané „světové literatury“: jde však opravdu jen o informativní přehledy, jak je kdysi snaživě psali středoškolští učitelé Josef Kotrč (1892–1952) a Josef Kotalík (1896–1987), prezentující učiteli i žáky široce využívané „*dějiny československé literatury*“⁷⁰ resp. „obsahy“, jak je v době meziválečné a těsně poválečné opakovaně vydával velmi plodný středoškolský učitel češtiny a němčiny František Pulec (1887–1951), a to ve spolupráci se slavistou a folkloristou Karlem Klusákem (1886–1976); připomeňme alespoň jejich *Obsahy z děl cizích spisovatelů*.⁷¹

Hesla *Školní četby na dlani* jsou po „formální stránce [...] zpracována tak, aby svou náročností byla příslušnému školnímu věku srozumitelná“. V „Horáčkově příručce“ je pozornost věnována románům *Žert* a *Nesmrtelnost*, přičemž je třeba dodat, že heslo věnované románům M. Kundery patří k nejrozsáhlejším, nejpodrobnějším v celém souboru.

Příruček označených jako „obsahy“ je mnoho, těší se ediční pozornosti už proto, že mechanické memorování „obsahů“ domněle nahrazuje studentovu četbu, vlastní čtenářskou aktivitu. V *Knize literárních obsahů z děl českých i světových*⁷² najdeme jméno Milana Kundery v oddíle XXI, tedy v kapitole nazvané *Česká próza a drama 1945–70*, nikoli už v oddíle XXII, tedy v oddíle nazvaném *Česká literatura po roce 1970*. Toto svévolné rozhodnutí není nijak zdůvodněno, možná se jako relevantní jeví to, že „je považován za francouzského spisovatele českého původu“.⁷³ Stručný obsahový výťah se zaměřuje na povídky *Falešný autostop* a *Nikdo se nebude smát*. Mezi jinými připomeňme ještě příručku označenou jako *Obsahy z děl české literatury: vybraná díla české literatury od počátků písemnictví do současnosti*,⁷⁴ která je obsáhlejší, nabízí na 212 tzv. obsahů, na běžné poměry relativně podrobných, mezi nimiž najdeme romány *Žert*, *Nesnesitelnou lehkost bytí*, *Nesmrtelnost* a drama *Majitelé klíčů*. Milan Kundera je tak zastoupen čtyřmi díly, opět bez kontextu a meziliterárních zřetelů,

69 Srov. HORÁČEK, Jaromír (ed.): *Školní četba na dlani*. 5. vyd. Praha: Erika, 1996. Příručka *Školní četba na dlani* přináší dílo kolektivní, na svoji dobu faktograficky věcné, jeho autoři mají nejednou vědecké, publikační i pedagogické zkušenosti (prezentovaná jména autorů hesel jsou mnohdy pseudonymní).

70 Srov. KOTRČ, Josef – KOTALÍK, Josef: *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Československá grafická Unie, 1934.

71 Srov. PULEC, František – KLUSÁK, Karel: *Obsahy z děl cizích spisovatelů. I. díl*. Brno: Praktické příručky studijní, 1948.

72 Srov. NOVÁKOVÁ, Dana – VĚŠINOVÁ, Jana – CHOTOVINSKÝ, Karel: *Knihy literárních obsahů z děl českých i světových*. Praha: Nakladatelství Jany Věšinové, 2000.

73 Ibidem, s. 263.

74 Srov. ULRICHOVÁ, Libuše: *Obsahy z děl české literatury: vybraná díla české literatury od počátků písemnictví do současnosti*. Humpolec: Pavel Dolejší, 2007.

jen s poznámkou, že „[j]eho díla získala řadu ocenění“ a „jsou překládána do mnoha světových jazyků“, přičemž „některé romány jsou napsány nejprve ve francouzštině a teprve později přeloženy do češtiny“.⁷⁵

Vraťme se nyní k učebnicím tzv. české a světové literatury. Milan Kundera je dominantně prezentován a autorsky vnímán jako představitel české národní literatury. Za všechny jmenujme svazek *Literatura – přehled středoškolského učiva*, v němž se sice o Kunderovi píše, že je „světově proslulý prozaik“,⁷⁶ avšak výklad se pohybuje téměř výlučně v tzv. národním paradigmatu a v českém literárním kontextu, k čemuž autorky snad vybízela i vnější tematika komentovaných Kunderových děl, snad kromě *Nesmrtelnosti*. Je neospravedlnitelné, že vydání učebnice s vročením 2015 ani nezmiňuje díla psaná francouzsky a vydaná po roce 1993.

To platí jen částečně o učebnici a cvičebnici *Obsahy a rozborů děl k Literatuře – přehledu SŠ učiva*,⁷⁷ kde chybí ve výčtu Kunderových děl dokonce i román *Nesmrtelnost*.⁷⁸ Autoři rozebírají (v duchu zestručněné tzv. explikace textu) román *Žert* z roku 1967, plně zaměřeni na domácí české paradigma, proto mj. čteme, že je to jeden z románů, „kterými se celá jedna generace českých autorů v 60. letech 20. století začala vyrovnávat se svou angažovaností v období budování socialismu v 50. letech“.⁷⁹ S tzv. světovostí, resp. evropanstvím autora v „obsazích“, román volně svazuje jen to, že jeho autor představuje „typ spisovatele navazujícího na racionalistickou, osvícenskou románovou tradici“; autoři alespoň zmiňují jména D. Diderot, Voltaire a těch, kteří ji „rozvíjeli“,⁸⁰ tedy F. Kafku, R. Musila a V. Vančuru.⁸¹

Závěr

Mnohé z uvedených příruček dnes už užívané nejsou, představují však cenné svědectví o cestách polistopadového včleňování tvorby M. Kundery do českého literárně vzdělávacího systému. Ani aktuálně užívané učebnice a čítanky však nejsou zcela prosty některých negativních tendencí minulosti (např. ztotožňování vypravěčů

75 Ibidem, s. 119.

76 Srov. POLÁŠKOVÁ, Taťána – MILOTOVÁ, Dagmar – DVOŘÁKOVÁ, Zuzana: *Literatura – přehled středoškolského učiva*. Třebíč: Petra Mráková, 2015.

77 Srov. SLANAŘ, Otakar a kol.: *Obsahy a rozborů děl: k Literatuře – přehledu SŠ učiva*. Třebíč: Petra Velanová, 2007. Máme k dispozici dotisk z roku 2007, na webových stránkách Národní knihovny v Praze s vročením 2006.

78 Ibidem, s. 239.

79 Ibidem.

80 Ibidem.

81 Všem těmto osobnostem Milan Kundera věnoval své eseje, české vydání *Umění románu* (1960, 1961) neslo podtitul „cesta Vladislava Vančury za velkou epikou“.

a postav s autorem, nerespektování osobité literární a esteticko-esejistické hodnoty díla, faktografických omylů).

Naše první otázka zněla, co v povědomí studentů střední školy vyvolává pojem „světová literatura“? Částečně na ni odpověděly anketní odpovědi podpořené dlouholetou pedagogickou zkušeností autora této studie: jedná se údajně o literaturu (minulosti a současnosti) téměř výlučně západního světa (psanou světovým jazykem nebo do něj překládanou), jejíž jádro tvoří slovesná tvorba USA a Evropy, literaturu „všeobecně“ známou a uznávanou, nějak hodnotnou, jejímž důležitým příznakem je nečeskost, protože jde o literaturu většinou nebo výlučně zahraniční.

Naše druhá otázka zněla, jak je obsahově prezentována, coby pojem i pojetí, „světová literatura“ v učebnicích a dalších příručkách české literatury pro střední školy (od devadesátých let do současnosti). Lze konstatovat, že většinou termíny „česká literatura“ a zvláště „světová literatura“ nejsou definovány (výjimky potvrzují pravidlo), ačkoli se s nimi nejednou pracuje; jejich užití je intuitivní a odpovídá jako celek sumě většinového mínění anketou oslovených studentů. Požadavky k ústní maturitní zkoušce přísně rozlišují tuto literaturu tzv. světovou (především evropskou a USA) a literaturu tzv. českou (*de facto* psanou většinou, nebo výlučně česky, doma i v zahraničí). Požadavky ke složení didaktických testů (centrálně řízená tzv. státní část zkoušky, organizovaná ministerskou institucí CERMAT) uvádějí jakýsi kánon organizovaný na podobném principu.⁸² Většina učebnic a příruček tak pracuje se dvěma „vývojovými“ autonomními řadami, a to s tzv. literaturou českou a tzv. literaturou světovou.

A konečně třetí otázka zněla, jak je prezentována osobnost a dílo Milana Kundery a jeho vazba na tzv. světovou literaturu („světovost“) v učebnicích a dalších didaktických příručkách. Ukazuje se, že dílo Milana Kundery představuje jisté problémy, neboť podstatou své tvorby „přerůstá“ mnohé pojmy a „přihrádky“ na středních školách běžně užívané. Je jednak spisovatelem českým, ale i francouzským.⁸³

82 V současnosti je ústní a písemná zkouška z českého jazyka a literatury zkouškou profilovou, tj. strukturace požadavků na seznam literárních děl k maturitní zkoušce je v kompetenci škol, prakticky tedy předmětové komise českého jazyka, jejíž návrhy podléhají schválení vedení školy.

83 Je tedy představitelem literatury psané česky (a vnímaný v jejím poněkud zjednodušeném literárním a sociologickém vývojovém paradigmatu) i psané francouzsky (tedy francouzské, ale traktovaný často bez znalosti kontextu francouzské literatury). Guy Scarpetta ve studii *Milan Kundera – francouzský spisovatel?* (In: KUBÍČEK, Tomáš et al.: *Dílo Milana Kundery v překladech = Œuvre de Milan Kundera et sa traduction*. Překlad Nora Obrtelová a Pierre Nadaud. Brno: Moravská zemská knihovna, 2019, s. 11–26) si klade otázku „může-li být Kundera považován za autentického francouzského spisovatele“, je to především díky vlivu, který ve Francii má a který, zdá se mi, je v jeho původní vlasti nesrovnatelně menší“ (Ibidem, s. 14–15). Kundera tvrdí, že „každý spisovatel je ve vztahu k tomu, čím se definuje, konfrontován s trojím kontextem“ (Ibidem, s. 15), a tím je jednak – „malý kontext“, lokální či národní, a z toho je třeba se osvobodit. „Střední kontext“, např. kontext střední Evropy, „představuje konstelaci schopnou osvětlit jeho originální hlas“ (Ibidem, s. 15). A konečně

Je nezpochybnitelným představitelem jedné ze „světových“, „velkých“ literatur, literatury francouzské, současně je obecně vnímán jako spisovatel (celo)světové úrovně a hodnoty. Avšak v „*Katalogu požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky platném od školního roku 2017/2018*“ a vydaném MŠMT je uveden nikoli mezi autory „Světové literatury 20. století“, nýbrž „České literatury 20. století“.⁸⁴ Franz Kafka je naopak veden mezi autory „Světové literatury 20. století“, ačkoli je v současnosti v učebnicích pojímán jako autor „České literatury 20. století“.

Kundera by asi měl být současně spisovatelem tzv. oficiálním (padesátá a šedesátá léta) i tzv. exilovým (sedmdesátá a osmdesátá léta), měl by tedy být včleňován (v kontextu české literatury) do obou těchto „vývojových řad“, ale v tom případě by patrně neměl absentovat kontext literatury evropské a světové (tedy by „světový a evropský význam“ neměl být jen verbálně konstatován).

Životopisný „klíč“ k poznání tvorby je latentně přítomen jako „interpretační klíč“, dochází k sugesci díla v rozporu s „instrukcemi“ vepsanými do textu⁸⁵ a zdůrazněnými mj. i v autorových doslovecích k vlastním prózám. Zúženou („politickou“) interpretaci svých děl autor odmítá, neboť nerespektuje esteticko-noetickou podstatu uměleckého díla, které do popředí nevystavuje ilustrativní historickou, dokumentující funkci, nýbrž esteticky příznakovou a mimořádně pronikavou reflexi.

Literatura

ANDREE, Lukáš a kol.: *Literatura pro 4. ročník středních škol*. Brno: Didaktis, 2010.

ANDREE, Lukáš a kol.: *Literatura pro 3. ročník středních škol. Zkrácená verze*. Brno: Didaktis, 2012.

BALAJKA, Bohuš a kol.: *Přehledné dějiny literatury 1*. Praha: SPN, 1970.

„světový kontext“ je jediný, „který opravdu dovoluje ho ocenit“, tedy srovnání ne s Klímkou nebo Sollerssem, ale „s těmi, s nimiž toto dílo nepřestalo mimo jakékoli hranice vést dialog a které explicitně pozdravil jako své druhy – od Philipa Rotha po Carlose Fuentes“ (Ibidem, s. 15).

84 Srov. *Katalog požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky platný od školního roku 2017/2018*. Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání, s. 14. In: <https://maturita.cermt.cz/files/files/katalog-pozadavku/katalog-pozadavku-2018-CJL.pdf>

85 Týká se to už autorské koncepce základního žánru Kunderovy tvorby, tedy románu. Podle Květoslava Chvatíka „[j]ádro Kunderovy koncepce románu spočívá ve dvou premisách: první je přesvědčení, že poznání, odhalení nového aspektu lidské existence je základní funkcí románové formy [...] Druhou základní tezí Kunderovy poetiky je přesvědčení o autonomii románu jako svébytné slovesné umělecké formy“ (CHVATÍK, Květoslav: *Svět románů Milana Kundery*. Brno: Atlantis, 2008, s. 150).

- BLÁHOVÁ, Renata a kol.: *Literatura pro 1. ročník středních škol. Zkrácená verze*. Brno: Didaktis, 2011.
- BLAŽKE, Jaroslav: *Kouzelné zrcadlo literatury. Od železné opony k postmoderně*. Praha: Velryba, 2005.
- ČEJKA, Jaroslav: *Kýč třetí generace*. Tvorba 20, 1988, č. 3, s. 3.
- ČEŠKA, Jakub: *Falešná paměť literatury*. Praha: Togga, 2009.
- ČEŠKA, Jakub: *Za poetikou Milana Kundery: od básnických počátků k poslednímu románu Slavnost bezvýznamnosti*. Brno: Host, 2022.
- CASANOVA, Pascale: *Světová republika literatury*. Přel. Č. Pelikán. Praha: Karolinum, 2012.
- DAMROSCH, David: *What Is World Literature?* Princeton: Princeton University Press, 2003.
- DOLEJŠÍ, Pavel: *Maturujeme z českého jazyka. Třicet maturitních otázek z literatury*. Humpolec: Pavel Dolejší, nakladatelství a vydavatelství, 2005.
- ĐURIŠIN, Dionýz: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava: Obzor, 1992.
- HAMAN, Aleš: *Česká literatura po roce 1945 z ptačí perspektivy*. Praha: Fortuna, 1990.
- HOLÝ, Jiří: *Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel, 1996.
- HOLÝ, Jiří – LUKEŠ, Emil (eds.): *Čítanka české literatury 4. Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel, 1996.
- HORÁČEK, Jaromír (ed.): *Školní četba na dlani*. 5. vyd. Praha: Erika, 1996.
- HOZNAUER, Miloš: *Dobrodružství s literaturou*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.
- HOZNAUER, Miloš: *Maturita z češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1995.
- HRABÁK, Josef: *Literární komparatistika*. Praha: SPN, 1976.
- CHVATÍK, Květoslav: *Svět románů Milana Kundery*. Brno: Atlantis, 2008.
- JUVAN, Marko: *Jak přemýšlet o světové literatuře z jejího okraje? Nový pohled*. Přel. M. Zelenka. Stredoeurópske pohľady 5, 2023, č. 2, s. 70–77.
- KOTRČ, Josef – KOTALÍK, Josef: *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Československá grafická Unie, 1934.
- KUBÍČEK, Tomáš: *Středoevropan Milan Kundera*. Olomouc: Periplum, 2013.
- KUBÍČEK, Tomáš a kol.: *Dílo Milana Kundery v překladech = Œuvre de Milan Kundera et sa traduction*. Překlad Nora Obrtelová a Pierre Nadaud. Brno: Moravská zemská knihovna, 2019.
- KUBÍČEK, Tomáš (ed.): *Česká literatura v překladech: 1989–2020*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2022.
- KUNDERA, Milan – KUBÍČEK, Tomáš – RICHTEROVÁ, Sylvie: *Milan Kundera (neztracen) v překladech: katalog k výstavě*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2019.
- MARTÍNKOVÁ, Věra a kol.: *Literatura 4*. Praha: Trizonia, 1994.

- MORETTI, Franco: *Conjectures on World Literature*. In: Distant Reading. London: Verso, 2013, s. 43–62.
- NOVÁKOVÁ, Dana – VĚŠÍNOVÁ, Jana – CHOTOVINSKÝ, Karel: *Kniha literárních obsahů z děl českých i světových*. Praha: Nakladatelství Jany Věšínové, 2000.
- NOVOTNÝ, Vladimír – STEJSKALOVÁ, Anna: *Český jazyk: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách*. Praha: Orfeus, 1992.
- POLÁŠKOVÁ, Taťána – MILOTOVÁ, Dagmar – DVOŘÁKOVÁ, Zuzana: *Literatura – přehled středoškolského učiva*. Třebíč: Petra Mráková, 2015.
- PAN, David: *The End of World Literature?* World Literature Studies 15, 2023, č. 3, s. 73–88.
- POLÁŠKOVÁ, Taťána – MILOTOVÁ, Dagmar – DVOŘÁKOVÁ, Zuzana: *Literatura – přehled středoškolského učiva*. Třebíč: Výuka.cz, 2015.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Světová literatura a světové literatury*. In: Světové literatury 20. století v kostce. Praha: LIBRI, 1999.
- POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš: *Pojem a koncepce světové literatury*. In: Alvermann, Donna E. – Unrau, Norman J. – Ruddell, Robert B. (eds.): Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná 44 (D42), 1995, s. 103–112.
- PROKOP, Vladimír: *Přehled české literatury 20. století: pro výuku literatury na středních školách*. Sokolov: O.K.-Soft, 1998.
- PULEC, František – KLUSÁK, Karel: *Obsahy z děl cizích spisovatelů. I. díl*. Brno: Praktické příručky studijní, 1948.
- RICHTEROVÁ, Sylvie: *Ticho a smích: studie z české literatury*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- SCHACHERL, Martin: *Národní a světová literatura v obsahových standardech v Česku a na Slovensku*. O dieťaťi, jazyku, literatúre. Časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie 11, 2023, č. 1, s. 78–86.
- SCHACHERL, Martin: *Světová literatura v pedagogické praxi zemí V4*. Stredoeurópske pohľady 6, 2024, č. 1, s. 101–113.
- SLANAŘ, Otakar a kol.: *Obsahy a rozborů děl: k Literatuře – přehledu SŠ učiva*. Třebíč: Petra Velanová, 2007.
- SOCHROVÁ, Marie: *Literatura v kostce pro střední školy*. Praha: Nakladatelství Fragment, 2009.
- ULRICHOVÁ, Libuše: *Obsahy z děl české literatury: vybraná díla české literatury od počátků písemnictví do současnosti*. Humpolec: Pavel Dolejší, 2007.
- ZELENKA, Miloš: *Comparative Literature and Area Studies*. České Budějovice: Vlastimil Johanus, 2012.
- ZEMANOVÁ, Dana (ed.): *Čtení bez cenzury: nejen pro žáky 8. a 9. tříd základních škol. Část 2*. Fortuna: Praha, 1990.

Internetové zdroje

DAMROSCH, David: *How to Read World Literature*. Chichester: Blackwell Publishing, 2009. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=7104564>.

Katalog požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky platný od školního roku 2017/2018. Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání. In: <https://maturita.ceremat.cz/files/files/katalog-pozadavku/katalog-pozadavku-2018-CJL.pdf>.

KLÍČOVÁ, Eva: *Feministické čtení Totožnosti Milana Kundery: Smí žena stárnout? A může román?* In: <https://denikalarm.cz/2024/08/feministicke-cteni-totoznosti-milana-kundery-smi-zena-starnout-a-muze-roman/>.

PhDr. et PaedDr. Alexej Mikulášek, PhD.

Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr

Fakulta stredoeurópskych štúdií, Univerzita Konštantína Filozova v Nitre

Dražovská 4, 949 01 Nitra, Slovensko

alexej.mikulasek@seznam.cz

<https://orcid.org/0000-0001-9036-0816>

